

ФУНКЦИИ НА МЕТАНАРАТИВИТЕ В ТРАДИЦИОННИТЕ И МОДЕРНИТЕ ОБЩЕСТВА

Валерия Стефанова

Институт за литература БАН (България)

FUNCTIONS OF THE METANARRATIVES IN TRADITIONAL AND MODERN SOCIETIES

Valeriya Stefanova

Institute for literature BAS (Bulgarian Academy of Science)

ORCID ID: 0009-0002-0757-2426

E-mail: lerastefanova@gmail.com

Abstract: In traditional societies metanarratives function as totalizing cultural narrative schema – generally valid, legitimizing knowledge and striving to affirm social practices, certain models of thought and ethical norms. In “The Postmodern Condition: A Report on Knowledge” Lyotard divides them in two main models: legitimizing public institutions (myths) and setting models of behavior (legends). However, in modern societies their function is pointedly problematic. As a subject of research, particularly interesting in modern societies is the way metanarratives are used for re-evaluation of the existing order.

Keywords: metanarratives, narrative schema, Lyotard

Резюме: В традиционните общества метанаративите функционират като обобщаващи културни наративни схеми, общовалидни, легитимиращи знанието и стремящи се да утвърдят социалните практики, определени модели на мислене и етични норми. В „Постмодерната ситуация“ Лиотар ги разделя на два основни вида: легитимиращи обществените институции (митове) и задаващи

модел на поведение (легенди). В модерните общества обаче функцията им е подчертано проблематизираща. Особено интересен като обект на изследване е начинът, по който в модерните общества метанаративите се използват за преоценка на съществуващия ред.

Ключови думи: метанаративи, големи разкази, Лиотар

Ако използваме широкоприетото определение, което Джон Стивънс и Робин МакКолъм формулират, метанаративите представляват: „глобална и обобщаваща културна наративна схема, която подрежда и изразява знанието и опита“ (Stephens, McCallum: 1998: 6)¹. Разглеждайки метанаративите и преразказването на истории от гледна точка на литературата за деца, двамата отбелязват няколко особено интересни културни функции. Например начинът, по който приказките, предлагайки вълшебен свят, различен от делничния, всъщност запознават децата със социалното наследство и предават основните културни ценности от едно поколение на друго. Голяма част от наративните дискурси, които включват преразказани сюжети, в основата си целят да поддържат и утвърждават определени и доказани модели на поведение. За да постигнат това, те предлагат позитивни модели за подражание, не допускат нежелателно поведение и утвърждават идеологията, системата и институциите на дадена културна общност. Идеологическият ефект, който постигат преразказаните текстове, се дължи на тристранната връзка между предхождащ и вече съществуващ текст, метанаратив, който служи като рамка, и последващите дискурсивни процеси. Джон

¹“A global and totalizing cultural narrative schema which orders and explains knowledge and experience”; Stephens, John. McCallum, Robyn. *Retelling Stories, Framing Culture: Traditional Story and Metanarratives in Children's Literature*.

Стивънс и Робин МакКолъм отбелязват също, че много малка част от тези преразказани истории могат да бъдат сведени до просто повторение на някакъв предхождащ текст или разказ, макар преразказването да означава съществуването на такъв. В повечето случаи, тъй като преразказването не може да повтори дискурсивната форма на първоизточника, то внася собствено, ново културно значение и се превръща от преразказ в нова версия на предхождащ разказ. Изборът на предхождащи текстове, използвани в детската литература (най-често това са библейска литература, митове, приказки), според тях е обоснован от две предпоставки: в тези текстове е заложен определен хоризонт на очаквания, а също така ценностите и образът на света, които те представят, са вече легитимни, тоест вече са оформени от някакъв метанаратив. Това ги прави особено подходящи върху тях да бъдат наложени метанаративи, изразяващи социалните ценности и препоръчителни модели на поведение, преобладаващи и възприемани като правилни във времето на преразказването. Стивънс и МакКолъм смятат, че метанаративите осигуряват едновременно начин за структуриране на отделните наративи и критериите за възприемане и оценяване, чрез които се извежда смисъл от тези структури. Именно по тази причина идеите за функционирането на социалния свят изглеждат очевидни. Примерът, който използват, за да илюстрират това твърдение, е начинът, по който в Западния свят (както правят изричното уточнение, че изследването им и съответно неговите заключения се ограничават до Западните култури) всички сюжети, в които се засягат теми като истина и справедливост, допускат предположението, че те следва да бъдат защитавани дори когато са в разрез със закона. Превъзходството на моралната и етична норма, спрямо законовата, е предопределено от тежестта на дълбоко наложени в кул-

турата вярвания и очаквания, които функционират като идеологически презумпции и присъстват като наративни форми.

Във връзките между преразказването и предхождащите текстове доминират метанаративи, които са андроцентрични, етноцентрични и класовоориентирани. Използването им цели аудиторията да бъде въведена в социалните, етническите и естетическите ценности на дадена култура. Всеки преразказ е по някакъв начин ориентиран именно към тези метанаративи и метаефиката, която легитимират. Възможно е обаче чрез тях да бъдат повдигнати и въпроси. Предхождащият текст винаги носи исторически заложено идеологическо значение, без задължително да определя идеологическото значение на интерпретациите. По-често служи като място, на което метанаративите и текстовите процеси си взаимодействат: или за да възпроизведат, или за да оспорят значението си. Тоест, в различните исторически моменти метанаративите се променят, а всеки преразказ потенциално се превръща в предоговаряне между утвърдени модели на мислене и нови такива.

В „Постмодерната ситуация“ Жан-Франсоа Лиотар разглежда начините, по които знанието се легитимира в, както се изразява самият той, „най-развитите“ общества. В този смисъл за него терминът „постмодерна ситуация“ обозначава преобразуването, настъпили в културата, науката, литературата и изкуствата в края на 19 век, като отделя особено внимание на начина, по който те се отразяват върху разказите. Лиотар отбелязва, че науката определя статуса си, „посредством легитимационен дискурс, който нарича себе си философия.“ (Лиотар 1996: 39). Дискурс, който използва един или друг голям разказ (т.е. метанаратив), като диалектиката на духа или херменевтиката на смисъла, например. Този модел на легитимация

на знанието е разрушен от постмодерното, което Лиотар определя, макар да отбелязва, че това е възможно най-опростената форма на обяснение на понятието, като недоверие в метаразказите. Недоверие, което е последица от прогреса на науките и което се отразява върху повествователната функция. В рамките на тази своя теза Лиотар разглежда както остарялостта на метаповествователния порядък на легитимация спрямо постмодерната ситуация, така и несъвпадението между знание, познание и наука. За целите на изследването си той формулира различията между тях, като определя познанието като съвкупност от денотативни, истинни или неистинни изказвания; науката – като съвкупност от денотативни изказвания, приемливи единствено при спазването на определени условия; а знанието – като компетенция, която не би могла да бъде сведена само до един критерий, а включва множество такива: способността за изслушване, слуховата и визуална възприемчивост, способността за комуникация и т.н. Тоест знанието е самото формиране на компетенциите. Разглеждайки знанието като способността за изричане на „правилни“ денотативни, предписателни или оценъчни изказвания, Лиотар отбелязва и неговото сходство с обичая. Всяко от изброените изказвания се определя и е прието като „правилно“, защото отговаря на определени критерии, приети както от „знаещия“, така и от неговия адресат. „Консенсусът, който позволява да се определи едно такова знание, за да бъде разграничен този, който знае, от онзи, който не знае (чужденецът, детето), е всъщност това, което съставлява културата на един народ.“ (Лиотар 1996: 64). Разграничавайки повествователното от научното знание, Лиотар изтъква и предимствата на повествователната форма що се отнася до формулирането и предаването на традиционното знание. Като пример за типична форма на изразяване на това знание

Лиотар предлага разказа. Разказ за него са онези народни истории, които:

[...] разказват това, което можем да наречем положителни или отрицателни образувания (Bildungen), т.е. успехите или провалите, които увенчават опитите на героите, като тези успехи или провали или придават легитимност на обществените институции (функция на митовете), или представляват положителни или отрицателни модели (щастливи или нещастни герои) за интеграция в изградените институции (легенди, приказки). Следователно тези разкази, от една страна, позволяват да се определят критериите за компетентност, които са и критерии на обществото, а, от друга страна – да се направи благодарение на тези критерии преоценка на перформациите, които се осъществяват там или могат да бъдат осъществени. (Лиотар 1996: 65).

Разделяйки по този начин метанаративите, които функционират в традиционните общества, на два основни вида: такива, които изграждат образа на света (митовете), и такива, които задават модели поведение, чиято цел е да помогнат на човека да се впише в утвърдения социален ред (легенди), Лиотар отбелязва още няколко важни разлики между повествователната форма и различните разгърнати форми на дискурса на знанието в модерните общества. Разказът свободно съчетава различен тип изказвания – деномативни, деноматични, оценъчни и т.н, предлагащи и предполагащи различен вид компетенции, обединени от наративната форма в цялостна перспектива, характеризираща този тип знание. Тоест, в един разказ могат да бъдат обединени обяснението на дадено природно явление, обяснението на йерархичната структура на дадено общество и препоръчителните морални норми за поведение. Важни за изграждането на социалната връзка са не само разказите, но и начините на тяхно представяне.

Въпреки че използва конкретен и категорично неуниверсален пример, за да илюстрира своята теза, Лиотар изтъква няколко характерни за ролята на повествователя в традиционните общества елемента. Неговата компетентност като разказвач се дължи на факта, че първо е бил слушател, следователно, слушайки го, настоящият адресат получава (поне потенциално) правото на свой ред да разкаже. Нещо повече – всеки разказ се обявява за преразказ, независимо от това доколко съдържа нови елементи. Следователно, извън рамката на конкретния пример, като характерно за традиционното знание може да бъде определено разпределението на повествователните постове. Правото да бъде зает някой от тях се определя от факта, че в определен момент е заеман друг, тоест подателят е бил първо получател или по някакъв начин участник (герой) в повествованието. По този начин в традиционните общества разказването се превръща в средство за предаване на онези прагматични правила, които изграждат социалните връзки както вътре в самите тях, така и с обкръжаващия ги свят. Еднакво значими за изграждането на тези връзки са както знанието, предавано чрез разказите, така и актът на тяхното разказване. Чрез метанаративите се определя и едновременно с това легитимира: „онова, което може да бъде казано или направено в културата“.(Лиотар 1996: 68).

Лиотар обаче разглежда не само методите на легитимиране на повествователното знание, характерно за традиционните култури, но и тези на научното знание. Сравнявайки ги, изтъква, че докато повествователното знание допуска смесването на различни езикови игри, научното знание изисква използването само на денотативни изказвания, тоест приемливостта на дадено изказване се определя от неговата истинна стойност. Различна е и връзката между знанието и обществото – научното знание е косвен компонент във

формирането на социалната връзка, докато повествователното знание е пряк. Различно е и отношението им едно към друго – докато повествователното знание разглежда научния дискурс като разновидност на повествователните култури, научното знание търси аргументация и доказателства, които липсват в разказите, и по тази причина ги свежда до примитивна мисловност, стъпваща върху обичаи, авторитети и идеологии. Едновременно с това обаче продължава да съществува прибегване до средствата на повествователното знание дори в опитите за легитимиране на научното знание. Като пример Лиотар използва популяризирането на научните открития чрез медиите, което според него си служи именно със средствата, характерни за повествователната игра, и не бива да бъде пренебрегвано. По този начин се създава връзката между научното знание и „популярното“ знание. Нещо повече – именно науката е средството, което държавата използва, за да „изгражда своя авторитет и да създава обществено одобрение“. (Лиотар 1996: 75) Тоест подобно на традиционната култура, в която метанаративите служат като средство за изграждане и налагане на определен образ на света, социален ред и норми на поведение, модерното общество подменя големите разкази, заложили в архаичната култура, със собствени метанаративи и ги използва като средство да проблематизира и променя съществуващия ред.²

Когато разглежда социалната същност на човешките взаимоотношения и респективно на социалния свят в „Живот с другите“, Цветан Тодоров смята за основополагащ факта, че всеки индивид влиза в мрежа от междучовешки връзки още от самото си раждане и се стреми да постигне усещане за своето съществу-

² Ср. Панов, Александър. Поезията на Христо Ботев, том 2. София: изд „Александър Панов“, 2012.

ване. Един от най-важните елементи за постигането на това усещане е получаването на признание от останалите индивиди в общността. Той разграничава две форми на признание, към които всички³ се стремят: признание за съответствие и признание за различие. Признанието за различие е желанието на индивида да се отличава от останалите, а признанието за съответствие до голяма степен е резултатът от чувството за принадлежност към дадена общност или социална група. Отличават се начините, по които постигаме признанието, но стремежът към него е всеобщ. В традиционните общества преобладава желанието за постигане на признание за съответствие, изразено чрез стремежа на отделния индивид да заеме социално място, което му е било предварително отредено от някаква вече утвърдена йерархия. Строгата социална йерархия на традиционните общества е изместена от равноправието на индивидите в модерните общности, където в приоритет се превръща личният живот. В модерните общества изборът от възможни реализации на индивида е теоретично неограничен; социалното признание придобива различна форма – тази на успеха, тоест с признанието за различие. Формата на признание за различие в традиционните общества е стремежът към слава или чест. Именно към подобен тип признание според Тодоров се стремят героите чрез подвизите, които извършват.

По подобен начин се различават и начините, по които функционират метанаративите: докато в традиционните общества те подреждат определен об-

³ Като описва подробно различните възможни източници на признание, авторът включва отказа от чуждо признание, като го свежда не до липса на необходимост от такова, а до нуждата единствено от собственото признание, което би могло да бъде изразено в различни форми като аутизъм или крайно високомерие (Тодоров 1998: 92).

раз на света, в модерните основната им функция е да подложат вече съществуващите ментални нагласи на преоценка. Функцията им би могла да бъде и адаптивна, доколкото метанаративите биха могли да служат като средство за налагане на нова идеология „облечена“ в универсални сюжети. Пример за възможните начини на функциониране на големите разкази откриваме и при Стивънс и МакКолъм, които описват случаи, в които новите метанаративи са несъвместими с метанаративите, наложени от традиционната култура. Окончателното налагане на новите би могло да направи предхождащите ги нечетивни и неразбираеми в контекста на променящата се култура. Техният пример обаче остава в рамките на хипотетично възможното, докато Лиотар смята, че в постмодерната култура големите разкази вече не вдъхват доверие, че не могат да служат като средство за легитимиране на знанието. Що се отнася до основната функция на метанаративите, ако стъпим върху определението на антрополога Р. Х. Крейно, който описва човека като „животно, което има култура, тоест снабдено е със способността да измисля и използва символи – светове“ (Крейно 2000), тя би могла да бъде сведена до формирането на култура. Културата, която антрополозите определят като системата от идеи, чувства и стратегии за оцеляване, които се предават от едно поколение на друго, обединяват група от хора и изграждат нейната идентичност като общество. Културата включва всички правила и норми, които ръководят начина на живот в това общество, независимо дали те са осъзнати, формално изразени или не. Именно тези норми се възприемат, предават и налагат с помощта на метанаративите, за да осигурят консенсуса и разбирането, за което говори Лиотар.

Библиография

- Крейно 2000:** Крейно, Р. Културна антропология. София: Лук, 2000.
- Луотар 1996:** Луотар, Ж-Ф. Постмодерната ситуация. София: Наука и изкуство, 1996.
- Панов 2012:** Панов, А. Поезията на Христо Ботев, том 2. София: Александър Панов, 2012.
- Тодоров 1998:** Тодоров, Цв. Живот с другите: Опит по обща антропология. София: Наука и изкуство, 1998.
- Stephens, McCallum:** 1998: Stephens, J., McCallum, R. Retelling Stories, Framing Culture: Traditional Story and Metanarratives in Children's Literature. New York: Garland Publishing, 1998.